

Idegen nyelvi és fordítási szövegalkotás: szöveg és egyéni változók kapcsolatának vizsgálata

1. A kutatás célja, feladatai

A kutatás **célja** az angol mint idegen nyelvi diskurzuskompetencia vizsgálata volt eredeti és fordítási szövegalkotásban, valamint ehhez kapcsolódóan a szöveg- és az egyéni változók viszonyának feltárása. Az eredeti szövegalkotást magyar anyanyelvű angol szakos egyetemi hallgatók, a fordítási szövegalkotást egyetemi hallgatók és hivatásos fordítók szövegei alapján vizsgáltuk. A vizsgálatokhoz angol mint idegen nyelvi, valamint magyar-angol/angol-magyar fordítási korpuszokat hoztunk létre.

A fenti célok a következő konkrét **feladatok** elvégzését tették szükségessé:

- (1) Az elméleti háttér kidolgozása, a hazai és nemzetközi kutatások eredményeinek áttekintése.
- (2) A diskurzuselemzéshez elméleti alapú elemzési modellek kidolgozása és kipróbálása.
- (3) A vizsgálandó egyéni változókra vonatkozó adatok gyűjtéséhez szükséges kérdőív kidolgozása és validálása.
- (4) Korpuszok építése.
- (5) Adatgyűjtés.
- (6) Korpuszelemzés.
- (7) Kérdőíves adatok elemzése.
- (8) Az elemzés eredményeinek megírása.
- (9) A kutatás eredményeinek publikálása folyóiratcikkekben, könyvekben, konferencia-kiadványokban angol és magyar nyelven.
- (10) A kutatás eredményeinek bemutatása hazai és nemzetközi konferenciákon.
- (11) Az eredmények gyakorlati/pedagógiai implikációinak megfogalmazása az angol mint idegen nyelv tanítása és a fordítóképzés terén.

E feladatok elvégzéséről az éves jelentésekben és a publikációinkban, konferencia előadásainkban részletesen beszámoltunk, ezért a következőkben a kutatási program legjelentősebb és a nemzetközi kutatási tevékenységben is újnak számító elméleti és empirikus eredményeit tekintjük át.

A kutatási program során a kutatók személye nem változott, de a vizsgált szempontok mennyiségét a tervezetthez képest az időközi eredmények láttán megnöveltük, annak érdekében, hogy még teljesebb képet kaphassunk a vizsgált jelenségekről. Ezért kértük a program futamidejének egy évvel történő meghosszabbítását, amelyet az OTKA engedélyezett.

2. A kutatás új eredményei

Elsőként az elméleti alapú, elemző modellek létrehozására irányuló munka eredményeit (2.1, 2.2), majd az ezekre épülő kvantitatív és kvalitatív vizsgálatokat ötvöző empirikus elemzések téziseit mutatjuk be (2.3).

2.1. Az érvelő esszé és irányított tömörítés vizsgálati háttérének kidolgozása és a diskurzuselemzéshez szükséges elemzési modellek kifejlesztése

Az egybekezdéses érvelő esszé elemzéséhez szükséges elemzési modell alapkomponensét az Argumentative Move Structure modell (AMS modell; Tankó, 2005) képezte. Az AMS modell segítségével elemezhetővé vált az esszék mikro érv-szerkezete (al-érvtípusok típusa és minősége, az alátámasztás komplexitása és minősége, a cáfolat és megengedés használata). Az Eemeren, Grootendorst és Snoeck (1996, 2002) által meghatározott független többes (multiple), kapcsolt mellérendelt (coordinative), illetve alárendelt (subordinative) érvelés típus taxonómia is az esszék mikro érv-szerkezetének elemzéséhez járult hozzá.

Az irányított tömörítések elemzése részben a propozicionális tartalom (van Dijk, 1980, Kintsch és van Dijk, 1978) és az átfogalmazás minőségének (Keck, 2006) vizsgálatával történt. Az érvelő esszék és irányított tömörítések nyelvi megvalósításának mérését 34 lexikai (Lu, 2012) és 23 szintaktikai (Lu, 2010, 2011) mutatóra alapoztuk. Ezt egészítette ki az esszéket és a tömörítéseket értékelő két oktató végleges pontszáma.

2.2. A szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciója feltárására kifejlesztett komplex fordítási szövegelemző modell

Az ún. komplex, fordítási szövegelemző modell lehetővé teszi a szövegkoherencia célnyelvi (re)produkciójának mélyreható és átfogó elemzését a fordításban, azzal a kikötéssel, hogy mivel a modellt alkotó részmodellek nem mindegyike használható – egy az egyben – nem angol nyelvű és egymástól függő szövegek (eredetiek és fordításaik) elemzésére, ezért ezeket a modell bizonyos módosításokkal alkalmazza. A modell a következő (rész)modellekre épít: Lautamatti (1987) topikstruktúra-elemzési modellje, Halliday és Hasan (1976), valamint Halliday és Matthiessen (2004) kohéziós modellje, Hoey (1991) ismétlésmodellje, Mann és Thompson (1986, 1988) retorikastruktúra-elmélete és Bell (1991, 1998) eseménystruktúra modellje.

2.3. Az empirikus vizsgálatok legfontosabb új eredményei

2.3.1. Angol mint idegen nyelvű szövegalkotás (1. kutatási kérdés)

E vizsgálatokat a korpuszépítés kritériumainak kidolgozása és a korpuszépítés előzte meg. A korpuszépítéshez egy hat korpusztípust leíró és harminc szövegtipológiai jellemzőt tartalmazó specifikációt dolgoztunk ki. A két adatgyűjtési fázis során begyűjtött esszék és tömörítések feldolgozásával alakult ki a két végleges tartalmú korpusz. Az esszé korpusz összesen 570 db. esszét (303 db., 43.923 szó/2012 és 267 db., 39.238 szó/2013) tartalmaz (összesen 83.161 szó). Az esszéket értékelő két oktató végleges pontszámait (4 alkritérium + 1 összpontszám) is rögzítettük. A tömörítés korpusz 269 tömörítésből áll (összesen 36.618 szó). A tömörítések mellé rögzítettük az értékelők által hat kritériumra adott pontszámokat és az összpontszámot.

A kutatás elméleti háttérének kidolgozása a tudományos íráskészség jellemzőinek feltérképezését és azon belül az érvelő típusú, írott tudományos nyelvhasználat, az egy bekezdéses esszé műfaj, és az irányított tömörítés alapos tanulmányozását tette szükségessé. E munka eredményeképpen két egyetemi jegyzet született (Tankó, 2012 és 2013), melyek célja a nem angol anyanyelvű hallgatók tudományos íráskészségének, diskurzuskompetenciájának a fejlesztése.

Az empirikus kutatások eredményei azt mutatják, hogy a hallgatók kevés számú érvtípust használnak (leginkább egyszerű minősítőt és tervezetet), ezek fókusza sokszor nem egyértelmű és ritka a minősítés (qualifier) használata. Az al-érvtípusok is kevés változatosságot mutatnak. Az érvelési típusok használatban a legerősebb típus (a többes érvelés) szerepel a legritkábban, míg az alárendelt a leggyakrabban. A biztosíték és megengedés ritkán fordulnak elő, akárcsak a cáfolat. Az íráskészség fejlesztésében ezért az állítás-megfogalmazás gyakorlása és két féle érvszerkezet-séma használata javasolt.

A szövegalkotási és az egyéni változók kapcsolata tekintetében a motiváció és az érvelő esszé minősége között szoros összefüggés látható. A tudományos íráskészséget fejlesztő oktatók a hallgatók motivációját növelhetik a Dörnyei (2001) által javasolt stratégiák alkalmazásával. Az eredmények arra engednek következtetni, hogy célszerű a hallgatókat önállóságra nevelni és fontos az önszabályozó stratégiák fejlesztése.

A tömörítési készség sikeres használata túlmutat a nyelvi (anyanyelvi vagy célnyelvi) készségeken, bár azok is befolyásolják a szövegértési és szövegalkotási folyamatokat. Az anyanyelven készített tömörítések tartalmilag részben eltérnek az angol nyelven írottaktól. A hallgatók ugyanakkor mindkét nyelven túlságosan nagy hangsúlyt fektetnek a szövegszerkezetet jelölő elemekre: nem olvasnak elég figyelmesen és nem ismernek fel olyan retorikai szerkezeteket, mint például az állítás és alátámasztás páros. A tömörítési makró szabályok közül túlzott mértékben használják a törlést, és nem tudják hatékonyan használni a kiválasztás és az általánosítás szabályokat. Tömörítéseik sokszor a forrásszövegben nem található, lényegtelen, vagy elferdített információt tartalmaznak. Ezek a problémák olvasási, átfogalmazási, makrószabály-használati hiányosságokat mutatnak.

A hallgatók érvelő esszéinek és tömörítéseinek összehasonlítása azt mutatja, hogy az esszék dinamikusabb szövegek. A tömörítések sűrűbb szövegek, melyeket nominalizáció és mellérendelt szerkezetek jellemeznek, és több tudományos szövegjellemzővel bírnak. A tömörítések szintaktikai és lexikai szempontból is összetettebb szövegek és magasabb bennük a tudományos szakszavak száma. Következésképpen, a tudományos íráskészség hatékony fejlesztéséhez elengedhetetlennek látszik az irányított tömörítés feladat gyakorlása.

2.3.2. Pedagógiai célú fordítás (2. kutatási kérdés)

A pedagógiai célú fordítás sajátosságait egy pályakövető felmérés, hallgatókkal készített interjúk, oktatókkal végzett kérdőíves felmérés, valamint mélyreható szövegelemzések alapján tártuk fel. A pályakövető felmérés eredményei megerősítették azt az előfeltevést, miszerint a fordítás ma már nem csupán a hivatásos fordítók tevékenysége. Az angolszakos hallgatók munkájukhoz kapcsolódóan gyakran végeznek különböző fordítási tevékenységeket. Ez tehát a munkaerő-piaci elvárások szempontjából alátámasztja a fordítás integrálását a nyelvi alapszakos képzésbe. A tanárok tapasztalataira és nézeteire irányuló vizsgálatok ugyanakkor azt is igazolták, hogy a fordítás hasznosságáról hasonlóan vélekednek a tanárok is, akik szerint a fordítás nem csupán a nyelvi kompetencia és különböző általános készségek fejlesztésére alkalmas, hanem önmagában is hasznos készség, mely jól alkalmazható a munkaerőpiacon.

A pályakövető felmérés szerint az alapszakos diploma megszerzése után a hallgatók közel fele került ki közvetlenül a munkaerőpiacra, akik (a tanári pályát is beleszámítva) tipikusan olyan munkakörökben helyezkedtek el, ahol szükség van magas szintű (szak)nyelvi kompetenciákra és nagyon gyakran különböző típusú fordításra/közvetítésre is. Ugyanakkor a

tanárok hangsúlyozták, hogy a nyelvi képzésbe integrált kurzusok egyik elsődleges célja annak tudatosítása a hallgatókban, hogy a fordítás komplex problémamegoldó folyamat. Sok hallgatónak ugyanis nagyon leegyszerűsített képe van a fordítási tevékenységről.

Az empirikus kutatások eredményei azt is megerősítették, hogy a volt hallgatók későbbi munkájuk során kerülhetnek olyan helyzetbe is, amikor fordítaniuk vagy tolmácsolniuk kell. Ez a jelenség azt mutatja, hogy nem csupán a hallgatóknak vannak kezdetleges elképzelései a fordításról mint tevékenységről. Ezért különösen fontos, hogy a nyelvtanulás során szóba kerüljenek a fordítói szakmával, a minőséggel, valamint a nyelvi és kulturális normákkal és konvenciókkal kapcsolatos kérdések. Ez segít megérteni azt, hogy a fordításnak számos fajtája létezik, és a magas szintű nyelvtudás önmagában nem garantálja a minőséget vagy az akár az elfogadhatóságot.

Az empirikus eredmények azt mutatják, hogy a nyelvoktatás kontextusában is érdemes követni a hivatásos fordítóképzésben alkalmazott alapelveket, azaz a fordítást elsősorban kommunikációs tevékenységnek és problémamegoldó folyamatnak célszerű tekinteni. Mivel azonban az alapképzésben részt vevő hallgatók idegen nyelvi kompetenciája alacsonyabb szinten van, érdemes különleges figyelmet szentelni a szűk értelemben vett idegen nyelvi kompetencia fejlesztésének. Ennek a kompetenciának a szerepe mindkét fordítási irány esetén jelentős, bár eltérő módon. Az idegen nyelvi kompetencia fejlesztésének egyik eszköze az analitikus hibajavítás, elsősorban a nyelvi jellegű (lexikai, szintaktikai és helyesírási) hibákra összpontosítva. Magasabb szinteken a figyelem középpontjába a valódi fordítási hibák kerülhetnek, amelyek inkább a frazeológia és a szöveg szintjén jelentkeznek.

Az elemzésekből egyértelműen látszik, hogy a fordítás segítségével kiválóan fejleszhető az anyanyelvi kompetencia is. A tanulói fordítások elemzése – uniós témájú szövegek angolról magyarra fordítása esetében – rámutatott, hogy ezen a szinten erős a forrásnyelv interferenciája, különösen a frazeológia (és konkrétan a kollokációk használata) kapcsán. Ez a magyar nyelv normáinak és konvencióinak tudatosítására hívja fel a figyelmet, ami még inkább érvényes formális stílusú és szakmai témájú szövegek fordítása esetén.

Az EU-szövegekkel kapcsolatosan a kutatások több szempontból is igazolták a nyelvtanulás kontextusában az uniós témájú szövegek használatának létjogosultságát. A szűk értelemben vett uniós dokumentumok egyrészt kitűnően illusztrálják az európai kommunikáció dinamikus jellegét, másrészt témájukból adódóan hasznos ismereteket közvetítenek.

2.3.3. Szövegszintű stratégiák a sajtófordításban (3. kutatási kérdés)

A hivatásos fordítók szövegszintű fordítói stratégiáit a sajtófordítás (azon belül a hírszöveg műfaj) esetén keresztül vizsgáltuk. A korpusz fordított angol nyelvű, elemző jellegű újságcikkeinek bevezetőiből és ezek magyar, forrásnyelvi változataiból állt. A szövegek a hírszöveg műfajba sorolhatók. Ez a műfaj különösen alkalmas a szövegszintű fordítói stratégiák feltérképezéséhez, mert kellően „semleges” ahhoz, hogy szövegsajátságait ne befolyásolják olyan tényezők, amelyek fordítása különleges fordítói stratégiát kíván (pl. az irodalmi szövegek esztétikai jellemzői, a beszélt nyelvi diskurzus informális, spontán vonásai). A korpusz 20 magyar összefoglalót és ezek angol nyelvű fordításait tartalmazza, összesen 40 szöveget (6618 szót). A bevezetőket véletlenszerűen válogattuk a 2006–2009 közötti periódusban megjelenő írások közül.

A kutatás alapján definiálhatóvá és jellemezhetővé vált a „szövegszintű fordítói stratégia” fogalma. A szövegszintű fordítói stratégiák azon – tudatos és/vagy ösztönös, és a nyelvek rendszerbeli különbségei, valamint a műfaj sajátosságai miatt automatikus és/vagy opcionális koherencia-eltolódásokat eredményező – a fordítás folyamatát kísérő kognitív tervek összessége, amelyek a szövegszintű jelenségek (re)produkcióját, s ez által a koherenciát biztosítják a célnyelvi szövegben. Attól függően, hogy a stratégia a szöveg mely szintjét érintő probléma megoldására irányul, különbséget lehet tenni lokális (a mikroszerkezet egyes szegmensei közötti relációk reprodukciójára irányuló; pl. lexikai ismétlés kihagyása) és globális (a teljes szöveg makroszerkezetének reprodukciójára irányuló) stratégiák között, azzal a megkötéssel, hogy a stratégiák ilyen szemléletű elkülönítése nem jelenti azt, hogy „működésükben” elváljanak egymástól.

A komplex fordítási szövegelemző modellel azonosítottuk a szövegszintű fordítói stratégiák típusait a hírszöveg korpuszban:

- (a) A kohéziós szerkezetet és – az ismétlésszerkezeten keresztül – a makropropozicionális szerkezetet érintő stratégiák: kohéziós eszköz betoldása, kihagyása, helyettesítése, konkretizálása.
- (b) A topik szerkezetet érintő stratégiák: topikprogresszió megváltoztatása; topikális alany megváltoztatása.
- (c) A retorikai szerkezetet érintő stratégiák: kapcsolódási propozíció betoldása, kihagyása, helyettesítése, gyakoriságának megváltoztatása.

2.3.4. Az egyéni és a diskurzusváltozók kapcsolata (4. kutatási kérdés)

A kérdőíves kutatás megvalósítása több lépcsőben történt. Először a kérdőív standardizálását végeztük el, amely során biztosítottuk, hogy érvényes és megbízható módon tudjuk mérni a következő konstrukciókat: Motivált tanulási viselkedés, Ideális második nyelvi én, Szükséges második nyelvi én, Nyelvtanulási élmények, Lingua franca angol nézetek, Írással kapcsolatos szorongás, Olvasással kapcsolatos szorongás, Énhatékonysági képzetek és Önszabályozó viselkedés.

Második lépésként az angolszakos egyetemisták egyéni változóinak leíró elemzését bonyolítottuk le. Ehhez két hullámban gyűjtöttünk kérdőíves adatokat elsőéves angolszakos egyetemisták körében 2012-ben (N=226) és 2013-ban (N=223). Eredményeink alapján megállapítható, hogy a diákok annak ellenére, hogy nem csupán pozitív tanulási élményekről számoltak be, illetve nem teljesen világos számukra, hogy milyen külső elvárásoknak kell megfelelniük, erősen motiváltak arra, hogy minél jobban elsajátítsák a szakmai íráskészség elemeit, és pozitív jövőképet alakítottak ki saját magukról. Ezzel összhangban azt is megállapíthatjuk, hogy a diákok nem mutatnak erős szorongást, amikor a szakmai íráskészséget fejlesztő tárgyakat kell teljesíteniük, bár az énhatékonyságot mérő skála alapján lehetne még fejleszteni önbizalmukat. Közepes átlagokat találtunk az önszabályozó stratégiákat mérő skálák esetében, ami arra mutat, hogy a diákok nem tudják hatékonyan szabályozni az írással kapcsolatos folyamatokat, s ez hosszú távon a sikeresség gátja lehet.

Harmadik lépcsőben végeztük el az egyéni és a diskurzusváltozók közti kapcsolatok összefüggéseinek feltárását. A komplexitást mérő diskurzusváltozók erős kapcsolatot mutatnak különböző kontrol változókkal (vagyis azzal, hogy a diákok mennyire képesek önállóan szabályozni írásuk folyamatát). A szövegszintű változók érdekes módon pozitív összefüggést mutatnak a diákok énhatékonyságával is. Nem meglepő azonban, hogy mind

az írással kapcsolatos szorongás, mind a külső elvárásokat mérő szükséges második nyelvi énkép negatív összefüggéseket mutatott a diskurzusváltozókkal. Klaszterelemzés segítségével a diákokat három jellemző csoportra bontottuk az önszabályozó stratégiák használata alapján. A csoportosítás alapján megállapítható, hogy a diákok kevesebb, mint 20 százaléka egyáltalán nem alkalmaz önszabályozó stratégiákat az írásbeli feladatok megtervezésekor, kivitelezésekor és ellenőrzésekor. A diákoknak több mint harmada használ rendszeresen ilyen stratégiákat, míg felük csak időnként. A hallgatók leggyakrabban metakognitív stratégiákat használnak, legritkábban pedig az elkötelezettséget mérő stratégiákat.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy az önszabályozó viselkedés nemcsak a motivált tanulási viselkedéssel, az ideális nyelvi énnel és az énhatékonysággal mutat pozitív összefüggéseket, hanem különböző diskurzus változókkal is. Ez arra utal, hogy az írástanítás során az írás folyamatára ugyanolyan hangsúlyt kell fektetni, mint a végső írásmű értékelésére. A szakmai íráskészség olyan komplex készségeket kíván meg, amelyekhez a diákoknak ismerniük kell a különböző műfaji jellemzőket, de tisztában kell lenniük az írás folyamatának egyes lépéseivel is, hogy hatékonyan tudják szabályozni a munkájukat a tervezés első lépésétől a befejezett írásmű kijavításának utolsó fázisáig.

3. Összegzés és kitekintés

A kutatás olyan eredményekkel szolgál, amelyek közvetlenül felhasználhatók az angol nyelvtanítás és a fordítóképzés területén. A kutatás – interdiszciplináris jellegéből fakadóan – fontos elméleti és empirikus eredményekkel gazdagít több tudományterületet: a diskurzuselemzést, a korpusz-alapú kutatást, a műfajelemzést, a kontrasztív retorikát, a fordítástudományt, valamint az egyéni változók kutatását.

Hivatkozások

- Bell, A. (1991). *The language of news media*. Oxford, UK: Blackwell.
- Bell, A. (1998). The discourse structure of news stories. In A. Bell & P. Garrett (Eds.), *Approaches to media discourse* (pp. 64–104). Oxford, UK: Blackwell.
- Dörnyei, Z. (2001). *Motivational strategies in the language classroom*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, Ch. M. I. M. (2004). *An introduction to functional grammar*. London: Arnold.
- Hoey, M. (1991). *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Mann, W. C., & Thompson, S. A. (1986). Relational propositions in discourse. *Discourse Processes*, 9, 37–55.
- Mann, W. C., & Thompson, S. A. (1988). Rhetorical structure theory: Toward a functional theory of text organization. *Text*, 8(3), 243–281.
- Keck, C. (2006). *The use of paraphrase in summary writing: A comparison of L1 and L2 writers*. *Journal of Second Language Writing*, 15(4), 261–278.
- Kintsch, W., & van Dijk, T. (1978). Toward a model of text comprehension and production. *Psychological Review*, 85(5), 363–394.
- Lautamatti, L. (1987). Observations on the development of the topic in simplified discourse. In U. Connor & R. B. Kaplan (Eds.), *Writing across languages: Analysis of L2 text* (pp.87–114.). Reading, MA: Addison-Wesley.

- Lu, X. (2010). Automatic analysis of syntactic complexity in second language writing. *International Journal of Corpus Linguistics*, 15(4), 474–496.
- Lu, X. (2011). A corpus-based evaluation of syntactic complexity measures as indices of college-level ESL writers' language development. *TESOL Quarterly*, 45(1), 36–62.
- Lu, X. (2012). The relationship of lexical richness to the quality of ESL learners' oral narratives. *The Modern Language Journal*, 96(2), 190–208.
- Tankó, Gy. (2005). *A move structure model of the Anglo-American formal argumentative essay* (Unpublished doctoral dissertation). Eötvös Loránd University, Budapest.
- Tankó Gy. (2012). *Professional writing: The academic context* (2nd rev. ed.). Budapest: Eötvös University Press.
- Tankó, Gy. (2013). *Paraphrasing, summarising and synthesising skills for academic writers: Theory and practice*. Budapest: Eötvös University Press.
- van Dijk, T. A. (1980). *Macrostructures: An interdisciplinary study of global structures in discourse, interaction, and cognition*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., & Snoeck, H. A. F. (2002). *Argumentation: Analysis, evaluation, presentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., & Snoeck, H. A. F. (1996). *Fundamentals of argumentation theory: A handbook of historical backgrounds and contemporary developments*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.